

Azərbaycan dilinin rəsmi-kargüzarlıq üslubunun türkcəninkindən bariz şəkildə fərqlənməsinin bir səbəbi bu üslubun təşəkkülü və formalaşmasına birbaşa rus dilinin təsiri idisə, digər səbəbi sovet ictimai-siyasi quruluşunun inzibati-komanda metodunun, təpartiyalı sistemin əmr-icra mexanizminin dildə inikası idi. Ən sadə, günlük məişət məsələlərinə dair tapşırıqlar belə ədəbi dildə üslub etibarilə əmr və sərəncam, göstəriş şəklində ifadə edilirdi. Bu üslub ədəbi yazı dilimizə bu gün də hakimdir və görünür, bunun dəyişməsi üçün xeyli vaxt lazım olacaq. Məsələn, papiros çəkməməsi üçün çoxsaylı qadağanedic cümlədən ən sərti işlədilir: Papiros çəkmək (qəti) qadağandır! Vaxtilə bununla əlaqədar Azərbaycan Dövlət Universitetinin koridorlarında divarlardan asılmış “yumşaq” üslublu rusca və azərbaycanca elanlar çoxlarını təəccübləndirmişdi: “У нас не курят; Bizdə papiros çəkmirlər”. Bu qəbildən olan ifadələrin türkcələrində felin əmr forması yerinə xahiş, rica çalarlarını da ehtiva edən arzu və şərt şəkillərindən, feilin geniş zamanının formalarından istifadə olunur: “Sigara içilmez; Park yapılmaz; Girilmez; Buyrulur; Duyrulur” və s.

Türkcə şifahi nitqdə də bu formalar danışq etiketinin ən çox istifadə edilən üslub şəkli. Məsələn, “bir bardak çay ver” yerinə “bir bardak çay rica edebilirmiyim”, “bir bardak çay rica etsəm”, “bir bardak çay alayım” kimi formalara üstünlük verilir.

Azərbaycan dilində bu rəsmi-ışgüzar üslub və kargüzarlıq dili üçün xarakterik olan qərara alıram, əmr edirəm kimi I şəxs əmr forması, eləcə də geniş yayılmış həll etsin, təmin etsin, təsdiq edilsin, həyata keçirsin kimi III şəxsin təkinin əmr forması, tapşırılsın, təsdiq edilsin, nəzərdə tutulsun kimi kimi icbar növ, beynəlxalq saziş və müqavilələrdə, iş kontraktlarında, əqdlərdə feilin -malıdır/məlidir formalı vacib şəkli (almalıdır, alınmalıdır, baxılmalıdır, gedilməlidir, həll edilməlidir və s.), indiki zaman şəkilçili xəbərlər müasir türkcə üçün xarakterik deyil. Vaxtilə osmanlıcaya da xas olan bu üslubdan (ferman buyurula, yaxud fermanımdır; asıla; boynu vurula; böyle biline və s.) müasir türkcədə istifadə edilmir. Türkcədə əmr, sərəncam, fərman, qərar kimi bir-birindən fərqli hüquqi-normativ sənədləri məzmun və mündəricəsinə uyğun xarakterizə edən müstəqil terminlər də yoxdur. Bunların hamısının yerinə, əsasən, “karar” və “kararname” terminləri işlədilir. Türkcənin rəsmi-ışgüzar üslubunda təyin(at), göstəriş, tapşırıq, direktiv, sirkulyar kimi normativ hüquqi aktlar üçün “təyin, genelge, yönerge, tamim, duyuru, tensip, atama, havale” kimi istilahlər işlədilir. Bu cür sənədlərdə cümlənin xəbəri, əsasən, feilin geniş zamanında (önlem alınır, konu həlledilir, uyğun bulunur, gereği yapılır və s.), gələcək zamanda (personel alınacaktır, yarın gidilecektir, mesele halledilecektir, hazır bulunacaktır, gereği yapılacaktır), yaxud da predikativliyi təmin edən dır, dir, dur, dür / tır, tir, tur, tür xəbərlilik şəkilçili nəqli keçmiş zamanda (karar alınmıştır, uyğun görülmüştür, gereği yapılmıştır, yetkili kılınmıştır və s.) işlədilir.

Türkcə və Azərbaycan dilində rəsmi-ışgüzar üslubda və kargüzarlıq dilində sırf bu dillərə məxsus qəlibləşən söz və ifadələr, bütöv cümlələr, hətta mətnlər var ki, bunları tərcümədə işlətmək lazımdır:

“Dün Türkiye’nin Güneybatısında saat 14:00 sularında Richter ölçeğine göre 2 şiddetinde deprem oldu. Deprem üssünün bulunduğu Akdeniz kıta sahanlığında (karasularında) yeraltı sarsıntılar, 3,5 şiddetinde tesbit edildi. Depremde can ve mal kaybı yok”. – “Dünün Türkiyənin cənub-qərbində saat 14-00 radələrində zəlzələ baş verib. Zəlzələnin episentrinin yerləşdiyi Aralıq dənizi kontinental şelfində 3,5 bal gücündə yeraltı təkanlar qeydə alınıb. Dağıntı və tələfat yoxdur”.

“İlgililere duyurulur” (əsasən, məktubun sərlövhəsi altında, və ya sonunda qeyd edilir) – “Aidiyyəti şəxslərin nəzər-diqqətinə çatdırılır”.

“Gereğini arzederim” – Əsasən, məktubun sonunda, imzadan üst-də qeyd edilən bu ifadə “...irəli gələn məsələləri həll etsin; Lazımı (müvafiq) tədbirlər görülsün (görsün) cümlələri ilə tərcümə edilə bilər.

Gündəmə ilişkin karar oybirliyi ilə kabul edildi (reddedildi) – Gündəlikdəki məsələ ilə əlaqədar qərarın lehinə (əleyhinə) yekdilliklə səs verildi.

Bu Kanun (Yasa) yayımlandığı (imzalandığı) gün yürürlüğe girer – Bu Qanun dərc edildiyi (imzalandığı) gündən qüvvəyə minir.

Tərəflərin sorumluluk ve yükümlülükleri – Tərəflərin məsuliyyəti və öhdəlikləri.

Anlaşmanın Tarafları – Razılığa gələn Tərəflər.

Anlaşma Tarafının mevzuatıyla düzenlenir – Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir.

Sözleşmenin konusu – Kontraktın predmeti.

İhtilafların çözümü ve mucbir sebepler – Mübahisələrin həlli və fors-major.

Sözleşmenin feshi (iptali) ve tasfiye komisyonu – Müqavilənin ləğvi və ləğv etmə komissiyası.

Sözleşmenin onaylanması – Müqavilənin ratifikasiyası.

İndi isə hər iki dildə olan, lakin müxtəlif üslublara aid bir neçə kəlmə üzərində dayanaq. Məsələn, götürək ağ və kara kəlmələrini. Yalançı transomonim kimi də çıxış edən ağ kəlməsinin tor, setka, şəbəkə mənaları, kara kəlməsinin quru, torpaq mənaları müasir dilimizdə yoxdur.

Türkcədə ağ kəlməsinə farscadan alınma beyaz; qara rəngə isə yenə bu dildən alınma siyah deyilir. Kayahanın məşhur mahnısını, yəqin ki, xatırlayırsınız:

Bizimkisi bir aşk hikayesi/Siyah beyaz film gibi bir az...

Bununla yanaşı, eyni mənalarda türk mənşəli ak və kara kəlmələri də işlədilir. Lakin bu kəlmələr ədəbi dilin fərqli üslublarına aiddir. Beyaz və siyah kəlmələri müstəqim mənada rəng bildirən nominativ adlar – sifətlər olaraq ədəbi türkcənin rəsmi-ışgüzar üslubuna, ak və kara sözləri daha çox metonomik çalar, məcazi yük daşıyan sözlər kimi ədəbi-bədii üsluba aiddir. Müqayisə et:

Kömürün rengi siyah, sütün rengi beyazdır.

Ak akçe kara gün içindir.

Okul bitiyor, iş telaşı başlıyor. Sınıfta öğrenilenlerin akı, sokaktaki gerçeklerin karasına çarpıp grileşiyor.

Rəşad Nuri Güntəkinin “Çalıquşu” romanından kiçik bir parçanı orijinalda, bu sətirlərin müəllifinin hərfi tərcüməsində və görkəmli mütərcim M.Rzaquluzadənin əsərin əslinə adekvat tərcüməsində oxuyub müqayisə etməklə həm iki dil, həm də informativ üslubla (hərfi tərcüməylə) bədii üslub (bədii tərcümə) arasındakı fərqləri görmək mümkündür. Orijinalda:

“Beni bir düşüncedir almıştı. Ne yazacaktım. Duvardaki boyalı Mer-yem tablosunun altına asılmış guguklu saat durmadan yürüdüğü halde ben, hala yerimde sayıyordum. Başımdaki kurdeleyi çözdüm, saçlarımı yavaş yavaş gözlerimin üzerine indirmeye başladım.

Bir elimlə de kalemini ağzıma sokuyor, ısıra ısıra dişlerimin arasında döndürüyordum.

Filozofların, şairlərin yazı yazarken burunlarını qaşımaq, çenelerinin derilerini çekiştirmek gibi garip garip huyları vardır ya... Kalemi ısırmaq ve saçlarımı gözlerimin üstüne dağıtmak da benim düşüncelere daldığıma alamettir.

Bereket versin benim de düşüncə saatlerim çok nadirdir.”

Hərfi tərcümə:

“Məni bir düşüncə almışdı. Nə yazacaqdım? Divardakı boyalı Məryəm tablosunun altına asılmış ququqlu saat durmadan yeridiyi halda, mən hələ yerimdə sayırdım. Başımdakı lenti çözdüm, saçlarımı yavaş-yavaş gözlerimin üzərinə endirməyə başladım.

Bir əlimlə də qələmimi ağzıma soxur, dişləyə-dişləyə dişlərimin arasında döndərirdim.

Filozofların, şairlərin yazı yazar-kən burunlarını qaşımaq, çənələrinin dərilərini çekiştirmək kimi qəribə-qəribə xasiyyətləri vardır... Qələmi dişləmək və saçlarımı gözlerimin üstünə dağıtmaq da mənim düşüncələrə daldığıma əlamətdir. Bərəkət versin, mənim də düşüncə saatlarım çox nadirdir.”

İlk baxışda hər şey yerli yerindədir. Mətn başa düşülür və tərcümə təsiri bağışlayır. Lakin bu, qohum dilin aldadıcı oxşarlığıdır. Diqqətli oxucu, türkcə və azərbaycanca yaxşı bilən mütəxəssis hiss edəcək ki, hər şeydən əvvəl, tərcümədə üslub quru və cansızdır. Mətn-dəki düşüncə almaq, boyalıq tablo, dişləyə-dişləyə dişlərin arasında döndərmək, dərinini çəkişdirmək, xasiyyət, o təqdirdə, bərəkət versin ifadələri bədii üslubdan uzaqdır və mətnin əslinə adekvat deyil.

İndi isə orijinala ekvivalent bədii tərcüməyə baxaq:

“Məni fikir götürmüşdü. Nə yazacaqdım. Məryəm ananın divardakı rəngli şəklinin altından asılmış ququqlu saat durmadan işləyirdi. Amma mən hələ də dayanıb durmuşdum. Başımdakı lenti açdım, saçlarımı yavaş-yavaş gözlerimin üstünə endirməyə başladım.

Bir əlimlə də qələmi ağzıma soxub gəmirə-gəmirə dişlərimin arasında bururdum. Filozofların, şairlərin yazı yazanda burunlarını qaşımaq, çənələrinin dərisini çəkişdirmək kimi qəribə-qəribə vərdisləri olduğunu eşitmişdim... Qələmi dişləmək və saçlarımı gözlerimin üstünə dağıtmaq da mənim dərin düşüncələrə daldığıma bir əlamətdir. Yaxşı ki, mən belə dərin düşüncələrə çox tez-tələ dalmırdım.”

Sonuncu misal 2006-cı ilin ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Orhan Pamukun, dilimizə tanınmış yazıçı-publisist, eyni zamanda peşəkar mütərcim olan N.Əbdülrəhmanlı tərəfindən tərcümə edilərək çap olunmuş məşhur “Mənim adım Qırmızı” romanından veririk:

“İstanbul’a, doğup böyüdüyüm şəhərə, on iki yıl sonra bir uyurgezer gibi girdim. Ölecekler için toprak çekti derler, beni de ölüm çekmişti. İlk başta şehre girdiğimde yalnızca ölüm var sanmışım, sonra aşk ile de karşılaşım. Ama aşk, o ara, İstanbul’a ilk geldiğimde, şehirdeki hatıralarım kadar uzak ve unutulmuş bir şeydi. On iki yıl önce İstanbul’da teyzemin çocuk yaştaki kızına aşık olmuşum”.

Tərcüməsi:

“İstanbula, doğulub-böyüdüyüm şəhərə, on iki il sonra yuxu gəzərgisi kimi girdim. Öləcək kəslər üçün “torpaq çəkdi” deyirlər, mən də ölüm çəkmişdi. Şəhərə girəndə, hər şeydən qabaq təkcə ölümün olduğunu zənn eləmişdim, sonra eşqlə qarşılaşdım. Amma eşq o ara, İstanbula ilk dəfə girəndə, şəhərdəki xatirələrim qədər uzaq və unudulmuş bir şey idi. On iki il qabaq İstanbulda xalamın uşaq yaşındakı qızına aşiq olmuşdum”.

Bu kiçik parçada qohum dillərdən tərcümənin çətinliklərinin müxtəlif aspektlərini topluca görmək mümkündür: fonetik (toprak – torpaq), leksik-semantik (uyurgezer – yuxu gəzərgisi), morfoloji (girdiğimde – girəndə), saxta ekvivalent (doğup – doğulub), bütöv bir sintaktik konstruksiya (yalnızca ölüm var sanmışım – təkcə ölümün olduğunu zənn eləmişdim). Romandakı hadisələrin XVI əsr İstanbulunda baş verdiyini nəzərə alan mütərcim uyurgezer termininin lüğətlərimizdə verilən lunatik, somnambul kimi qarşılıqlarını işlətməyi uyğun görməmiş, “yuxulu ikən durub gəzən adam” mənasındakı uyurgezer istilahını son dərəcə uğurlu yuxu gəzərgisi şəklində tərcümə etmişdir.

Əsgər RƏSULOV,
Filologiya elmləri
doktoru, professor

Türkcədən tərcümənin üslub problemləri